

15. Ревзин И. И. Так называемое «немаркированное множественное число» в современном русском языке / И. И. Ревзин // Вопр. языкознания. – 1969. – № 3. – С. 27–48.

16. Соболева П. А. Число существительных как грамматико-словообразовательная категория / П. А. Соболева // Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст:– М. : Наука, 1984. – 212с

17. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

18. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – Киев, 1981.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2011

V. KONDRATYUK

EXPRESSION OF NOTED/INDEFINITE OF AMOUNT IS IN SCIENTIFIC STYLE OF MODERN UKRAINIAN

In Ukrainian an indefinite amount can be expressed by different language means. In the article a question is affected in relation to the selection of basic types to the nomination of amount in scientific style to Ukrainian and determination of lexico-grammatical facilities on denotation of indefinite amount.

Key words: category of amount, lexical facilities, morpheme, scientific style, indefinite, noted amount, semantics.

УДК81'367.5(045)

Наталія МОЧАЛОВА

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АКТИВНА КОНСТРУКЦІЯ» В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

У статті розглянуто основні питання природи поняття «активна конструкція», особливості її функціонування та визначення. Зазначено, що основою активної конструкції є дієслово активного стану. Проаналізовано погляди на структуру активної конструкції, обов'язковість та факультативність її елементів, а також системні зв'язки активних та пасивних конструкцій.

Ключові слова: активна конструкція, предикат, суб'єкт, об'єкт, категорія стану дієслова.

Поняття «активна конструкція» та особливості функціонування активних конструкцій (АК) досліджували вітчизняні й зарубіжні мовознавці, в роботах яких знаходимо розвідки з вивчення

семантичної структури та формально-граматичної організації, питання співвідношення та норм вживання АК в тестах різних стилів в українській та російській мовах О. Бондарко, Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, Н. Завгородня, О. Курило, Г. Кутня, О. Лаврінець, О. Матвієнко, О. Мельничук, О. Межов, Н. Непійвода, Г. Півторак, І. Пянковська, В. Русанівський, О. Сербенська, О. Синявський, М. Сулима, Є. Тимченко та ін.

Визначення поняття *активна конструкція* в українському мовознавстві нерозривно пов'язане із поняттям *пасивна конструкція* і є важливим для розв'язання низки питань на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки. Обидва терміни стосуються синтаксичного рівня мови, а відмінність поглядів на природу цих явищ полягає в неоднаковому розумінні самого поняття «синтаксична конструкція». До синтаксичних конструкцій зараховують структурно неоднорідні одиниці: прості, складні речення, словосполучення, поєднання слів з неоднокомпонентною структурою [19, с. 594]. Інколи синтаксичну структуру розуміють як поняття, що ширше за речення, як узагальнену структуру кількох типів речень, що має план змісту і план вираження [10], а отже, синтаксичними конструкціями вважають речення, словосполучення, частини речень, що мають граматикалізовану будову і до складу яких входять два або більше компонентів.

Спираючись на визначення І. Вихованця про синтаксичну конструкцію як «поєднання слів (словоформ), що в типових випадках утворюють речення або словосполучення» [19, с. 594–595] під *активною / пасивною конструкцією* в цій роботі розуміємо предикативну одиницю, яка складається з одного предиката, в якому морфологічно виражено категорію стану (активного чи пасивного), і зумовлених його валентністю компонентів: *Оптимальний вибір такої системи освітлення вимагає урахування багатьох факторів, таких як колірність світла...; У відділенні абдомінальної онкології Інституту онкології АМН України розроблено принципово нову тактику комбінованого лікування хворих на ПНЗЛШ.*

У мовознавчій літературі наявні такі ключові погляди на природу АК, як наприклад: визначення активної конструкції можна здійснити через зіставлення її з пасивною [5, с. 605], активні конструкції разом із пасивними (ПК) є варіантними значеннями «реалізації дії її виконавцем» [6, с. 111]. Центральним елементом АК

є дієслово активного стану. Складністю категорії стану дієслова в українській мові спричинені труднощі в дослідженні АК, оскільки «інваріантний зміст категорії стану не має загальноприйнятого трактування» [10, с. 189]. Категорія стану дієслова знаходить своє вираження у конструкціях, центральним елементом в яких є предикат, а самі конструкції є структурними компонентами синтаксичних одиниць вищого рангу – речень. І. Вихованець та К. Городенська вважають, що активне особове речення є вихідним в опозиції актив – пасив, а до варіантних форм категорії стану відносять також особовість і безособовість [7].

Сильним, маркованим членом опозиції активність / пасивність є пасивність [5; 14]. Пасивні конструкції репрезентують більш чіткий вияв семантичної ознаки, ніж активні, в яких спостерігаємо «широкий і дифузний спектр поступових переходів від протилежного значення власне активності до значень, близьких до пасивності» [5, с. 602]. Будь-яку АК можна виявити, зіставивши її з синонімічною (співвідною) їй ПК [4, с. 26]: *Супермаркет збудований минулого року – Минулого року збудували супермаркет*. Як граматичні синоніми, обидві конструкції виражатимуть дію, яка у випадку АК буде спрямована на об'єкт, тобто в такій конструкції актуалізуються процесуально-суб'єктні відношення: «Активна й пасивна трансформи є різновидом взаємопов'язаних предикативних конструкцій» [15, с. 42].

З формально-граматичного погляду «активна конструкція – це конструкція, у якій присудок описує дію, спрямовану на об'єкт, що в реченні є додатком» [9, с. 26]. У мовознавчій літературі зазначено, які саме форми дієслова та синтаксичні одиниці слід уважати активними. В українській мові до активу зараховують такі форми дієслівної парадигми, як дієвідмінювані особові та безособові дієслова (*світає, смеркає, морозить...*) теперішнього, майбутнього, минулого і давноминулого часу аналітичних і синтетичних форм, дійсного, умовного, наказового, а також бажального і спонукального способів: *мені б піти, ти б сходиш* [1].

АК української мови являють собою базові первинні одиниці, в яких «суб'єкт і об'єкт відповідають категорійним ознакам місць при дієслові» [13, с. 13]. При перетворенні АК на співвідносну пасивну конструкцію «відзначаємо семантико-синтаксичний якісний «зсув» (перерозподіл функцій, чи функціональну міграцію семантичних актантів) [13, с. 13]. Первинність АК підтверджується ще й тим, що в

пасивних конструкціях, на відміну від активних, не представлена вся дієслівна парадигма: наприклад, теперішній час, утворений від перехідних дієслів недоконаного виду з допомогою постфікса *-ся* складається тільки з форми 3-ї особи однини й множини [1, с. 175].

А. Кравченко говорить, що визначення стану як «характеру відношення учасників ситуації до вираженої в предикаті дії звичайно виходить із зіставлення тричленних конструкцій в активі й пасиві, в яких, як прийнято вважати, представлені одні й ті ж самі суб'єктно-об'єктні відношення» [14, с. 100]. Тричленна структура обов'язкова для розкриття значення активу в синтаксичній конструкції, так як активна конструкція – це спосіб семантико-синтаксичної організації речення, при якому позначається дія суб'єкта, спрямована на об'єкт. Повна тричленна структура АК передбачає наявність іменника-діяча, іменника-об'єкта і дієслівної форми. У мовознавчій літературі допускаються скорочені двочленні варіанти АК, в яких третій член може бути виражений імпліцитно і розумітися в контексті.

Семантико-синтаксичний бік (зміст) категорії стану пов'язаний із валентністю предиката. У цьому контексті тлумачення активної конструкції пов'язане із поняттям діатези, в якому активність чи пасивність визначають в залежності від актантів, зумовленими валентністю предикатного дієслова: «Спосіб представлення мовцем дієслова з точки зору його валентності по відношенню до можливих актантів є тим, що в граматиці називають станом. Отже, станові властивості дієслова залежать головним чином від числа актантів, які він може мати» [18, с. 250]. Представляючи актив і пасив основними діатезами перехідного стану, Л. Теньєр представляє активну діатезу як ту, «в якій дія переходить з першого актанта на другий» [18, с. 255]. Тому присутність другого актанта є достатньою умовою для розпізнавання активної діатези.

І. Вихованець визначив два найголовніші семантичних класи предикатів, предикати дії й предикати стану, які функціонують «як організуючий центр елементарного речення, визначаючи його семантичну структуру» [6, с. 84]. Зосередження в АК семантичної орієнтації на «на діячеві в суб'єктній позиції як активному началі, що викликає дію...» [6, с. 86] ставить питання про залежність семантики конструкції від семантичних характеристик іменника в позиції суб'єкта. Це питання потребує свого вирішення передусім

через аналіз семантики речень із предикатами й суб'єктами, що належать до різних семантичних класів.

Вербоцентричність речення в українській мові дозволяє визначити АК як предикативну одиницю, яка за своїми семантичними ознаками входить до функціонально-семантичного поля з предикативним ядром і в якій пов'язаними між собою є активність, взаємність та перехідність [2, с. 32]. За своїми характеристиками АК належать до моноцентричних функціонально-семантичних полів з цілісним граматичним ядром, що спирається на граматичну категорію [2, с. 34].

Більшість дослідників розглядають пасивні конструкції як відповідні трансформи активних, а термін «пасивізація» тлумачать як здатність дієслова та всієї конструкції піддаватись трансформації, що підтверджує статус пасивних конструкцій як вторинних [14; 15]. Однак, самі лише трансформаційні відношення не можна брати за основний критерій визначення такого важливого питання як нормативність тих чи інших активних чи пасивних конструкцій для української мови. Антропологічна парадигма сучасного мовознавства вимагає від науковців досліджувати граматичні явища з огляду на когнітивний аспект мови, тому для визначення норми АК слід враховувати ще й властивість, природність висловлювання, що містить таку конструкцію, для української мови. За цим критерієм пасивні конструкції слід віднести до периферійних.

Питання синтаксичної синонімії в українській мові розглядали у своїх працях В. Бріцин, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Коваль, В. Кононенко та ін. Визначаючи синтаксичні синоніми, дослідники звертають увагу на такі критерії: 1) спільність або близькість граматичних значень синтаксичних одиниць; 2) різноструктурність синонімічних конструкцій; 3) тотожність лексичного наповнення синтаксичних конструкцій; 4) різницю в змістових стилістичних відтінках [11, с. 14]. Враховуючи сучасну тенденцію до відновлення «історичної справедливості» в синтаксисі, тобто вилучення невластивих й актуалізацію питомих українських конструкцій, можна додати критерій автентичності мовних одиниць.

Відповідно до цього критерію, наприклад, пасивні конструкції з дієсловами на *-ся* не можуть бути граматичними синонімами активним конструкціям сучасної української мови, не дивлячись на їх трансформаційні відношення з останніми, оскільки власне українські активні конструкції не є трансформами таких пасивних

одиниць. До того ж тричленні конструкції з дієсловами на *-ся*, в яких найповніше виявляється пасив, трапляються в текстах наукового стилю рідше, ніж двочленні: *Теплота, яка витрачається на нагрів металу в електричній печі, називається...* Не можна впевнено стверджувати, що така конструкція є трансформуючою активної конструкції, вираженої означено-особовим (*Теплота, яку витрачаємо на нагрів металу в електричній печі, називається...*) чи неозначено-особовим (*Теплота, яку витрачають на нагрів металу в електричній печі, називається...*) реченням, оскільки фактичний виконавець дії невідомий (*Теплота, яку електрична піч / котел / нагрівальний пристрій витрачає на нагрів металу, називається...*). Семантична передумова використання в реченні такої пасивної конструкції очевидна – автор навмисно не надає інформацію про суб'єкт дії, вважаючи цю інформацію надмірною або неважливою. Можливо, така пасивна конструкція навмисно використана для надання викладу безособовості, що характерно для наукового стилю, але в цьому випадку для коректного перетворення пасивної конструкції на активну в більшості випадків важливо знати, чи імпліцитний суб'єкт позначає особу чи предмет. Відсутність інформації про джерело дії (суб'єкт) ускладнює визначення синонімічних зв'язків таких редукованих пасивних конструкцій та пошук співвідносних їм активних.

Питання синонімічності синтаксичних одиниць, яке мовознавці вирішують, спираючись на принцип єдності форми та змісту, є актуальним для сучасного мовознавства. АК перебувають у системних зв'язках із пасивними конструкціями. Відмінність форм вираження значень в активних і пасивних конструкціях передбачає відмінність смислового акценту змісту, який передає та чи інша конструкція. Універсальність смислової основи сполучається з ідіотетичним характером інтерпретаційного компонента, конкретні реалізації якого відображають специфіку структури кожної мови. Таким чином, переважання активних конструкцій в синтаксичній будові української мови свідчить про особливості мовної картини світу цілого народу, якій притаманні активність, прагнення до дії й активного освоєння навколишньої дійсності.

Підтвердження цьому знаходимо в роботах українських мовознавців І. Вихованця, К. Городенської, О. Курило, Н. Непійводи, О. Пономарева, О. Сербенської, І. Ющука та ін. У практичних дослідженнях мови різних стилів (М. Волощак,

М. Гінзбург, С. Єрмоленко, В. Русанівський та ін.) знаходимо поради надавати перевагу активним конструкціям як у мові художньої, так і науково-технічної літератури, де навіть з огляду на її книжний характер більшість з уживаних авторами пасивних конструкцій є штучними та неприродними утвореннями, що «спотворюють логіку висловів і руйнують традиції української мови, тому їх треба уникати» [7, с.32].

АК займають в українській мові домінантне становище [1], на відміну від пасивних конструкцій вони є органічними для української мови, добре узгоджуються з її народнорозмовною основою [16], є стилістично нейтральними і, на відміну від пасивних, що складають ознаку книжних стилів, властиві будь-якому стилю усного чи писемного мовлення [9; 14]. Незважаючи на те, що українські мовознавці активно працюють над дослідженням норм культури мовлення, в українській мовознавчій літературі все ж відсутня одностайна думка щодо синтаксичних та стилістичних норм уживання АК і співвідносних їм пасивних конструкцій в різних стилях усного і писемного мовлення.

Одним із найпоширеніших способів вербалізації АК в науковому стилі є двоскладні неелементарні прості речення: *Технічна термодинаміка розглядає процеси взаємного перетворення теплоти і роботи; Цей комплекс включає темпоральність, аспектуальність, часову локалізованість, таксис.* Це цілком відповідає практичним рекомендаціям з уживання АК в мові науки [12; 16]. М. Гінзбург, спираючись на роботи О. Курило, І. Вихованця, К. Городенської, Н. Непійводи, О. Сербенської, О. Пономарева, І. Ющука та інших мовознавців, радить надавати перевагу активним конструкціям і в мові науково-технічної літератури, називає пасивні конструкції штучними та неприродними, такими, що «спотворюють логіку висловів і руйнують традиції української мови, тому їх треба уникати» [7, с. 32].

З формального погляду для АК обов'язковими є підмет із суб'єктивним значенням і присудок. Спостереження автора даного дослідження над АК в науковому стилі сучасної української мови підтверджують думку про те, що взаємодія категорії стану із категоріями перехідності / неперехідності та особовості / неособовості призводить до поширення у мові двочленних активних конструкцій, в яких опускається іменник-діяч [8, с. 113]: *Будують*

школу. Об'єкт, на який спрямована дія, теж може опускатись без зміни значення конструкції: «Прямий додаток є можливим, але не обов'язковою синтаксичною ознакою активних конструкцій, будучи присутнім, він лише додатково, надмірно характеризує актив [5, с. 603]. Також у мові наукової літератури набули поширення двочленні пасивні конструкції, в яких відсутній виконавець дії: *Деякі слова оригінального тексту опускаються*. Такі висловлення ставлять необхідність уточнення їх статусу та нормативності в українській мові, оскільки вони не є ні активними через наявність дієслова на -ся, ні пасивними, оскільки пасивність проявляється лише у тричленних конструкціях з дієсловами на -ся [17, с. 277].

Отже, проблемними в дослідженні активних конструкцій української мови залишаються такі питання: співвідношення активних конструкцій з відповідними їм пасивними конструкціями з дієсловами на -ся, обов'язковість та факультативність компонентів АК залежно від типу предиката, особливості та стилістичний потенціал перетворення різних типів пасивних конструкцій на співвідносні їм активні, розподіл активних конструкцій на центральні та периферійні в різних стилях української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підруч.] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Бондарко А. В. Введение. Основание функциональной грамматики / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : «Наука». – 1987. – С. 5–39.
3. Бондарко А. В. К проблеме соотношения универсальных и идиоэтнических аспектов семантики: интерпретационный компонент грамматических значений / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1992. – № 3. – С. 5–20.
4. Бондарко А. В. О структуре грамматических категорий (Отношения оппозиции и неоппозитивного различия) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1981. – № 6. – С. 17–28.
5. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : на материале русского языка / А. В. Бондарко. – М. : 2002. – 736 с.

6. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

7. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Городенська. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.

8. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 220 с.

9. Гінзбург М. Синтаксичні конструкції у фахових текстах: практичні висновки з рекомендацій мовознавців / Михайло Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія : «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 26–32.

10. Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української та російської мов : [монографія] / О. А. Дубова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302с.

11. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.

12. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – К. : Довіра, 2000. – 169 с.

13. Кутня Г. Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів / Галина Кутня // Вісник Львів. ун-ту. Серія : Філологія. – 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 9–16.

14. Кравченко А. В. О когнитивной неэквивалентности активных и пассивных конструкций (к проблеме категории залога) / А. В. Кравченко // Филологические науки. – 1992. – № 1. – С. 99–110.

15. Лаврінець О. Я. Статус пасивних конструкцій у сучасній українській мові / О. Я. Лаврінець // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. – 2008. – Т. 85. – С. 40–44.

16. Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / Олександра Сербенська, Марія Волощак. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2001. – 204 с.

17. Сучасна українська літературна мова : підруч. / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ, – 7-ме вид., стер. – К. : Вища шк., 2009. – 430 с.

18. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Люсьен Теньер ; пер. с франц. И. М. Богуславського и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В.Г. Гака. – М. : Прогресс, 1998. – 656 с.

19. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова),

М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2011

Н. МОЧАЛОВА

ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «АКТИВНАЯ КОНСТРУКЦИЯ» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКОВЕДЕНИИ

В статье рассмотрены основные вопросы природы понятия «активная конструкция», особенности её функционирования и определения. Указано, что основой активной конструкции является глагол активного залога. Проанализированы взгляды на структуру активной конструкции, обязательность и факультативность её элементов, а также системные связи активных и пассивных конструкций.

Ключевые слова: активная конструкция, предикат, субъект, объект, категория глагольного залога.

N.MOCHALOVA

THE DEBATABLE ISSUES IN DEFINING OF THE NOTION «ACTIVE CONSTRUCTION».

The article touches upon the key points of the nature of the notion «active construction», its functional and descriptonal peculiarities. It is stated that an active verb is a central element of an active construction. The views on the structure of active constructions are analysed, as well as the optionality of its components, and systemic relations between active and passive constructions.

Key words: active construction, predicate, noun subject, noun object, the category of voice.

УДК 811.111'42:316.77:33

Інна СТЕЦЬ

ПРО СПІВВІДНЕСЕННЯ ПОНЯТЬ ДИСКУРС ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті розглянуто поняття дискурс ЗМІ та економічний дискурс, визначено їх місце в сучасній лінгвістиці, диференціальні ознаки і типологічні властивості. Посилення потенційності у плані наукової «привабливості» поняттям «дискурс ЗМІ» та «економічний дискурс» надає той факт, що характерною спільною ознакою є їх зумовленість соціальною природою.

Ключові слова: дискурс, дискурс ЗМІ, економічний дискурс, текст, соціальний.

Засоби масової інформації (ЗМІ) – це чи не найважливіший засіб впливу на масову свідомість, тому що: а) передають те, що викликає цікавість аудиторії, б) відображують думку соціуму. На протипагу цьому: а) формують суспільну думку, і, в результаті, б)